

A sociological analysis based on the toponyms of Szentpéterszeg

Questions of the use of toponyms have been giving researchers food for thought for a long time, so it is not surprising that a new subdiscipline has emerged which is called the sociology of toponyms. In this paper I aim to introduce a new case study in order to extend the range of empirical examinations on the sociology of toponyms. I analyse the toponyms of Szentpéterszeg, a village in Hajdú-Bihar County, Hungary, in terms of the following aspects: I explore the impact of gender and age on the knowledge of toponyms, and I classify some elements of the toponym system by their level of familiarity. Finally, I conduct a name community examination, too, by which we can get closer to the definition of the concept of name community.

Keywords: sociology of toponyms, age, gender, name system, name community, knowledge of toponyms.

E. NAGY KATALIN
Debreceni Egyetem

SZEMLE

Megjelent a cívis lexikon

KÁLNÁSI ÁRPÁD, A debreceni cívis élet lexikona. Debreceni Értéktár Könyvek.
Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen, 2019. 1. 511 lap, 2. 433 lap, 3. 415 lap, 4. 361 lap

IMRE SAMU mondta Debrecenben a Csűry-centenárium emlékülésén 1985-ben: „a debreceni egyetem magyar nyelvészei egy dologban adósa Csűry Bálintnak. Nem egészen érthető ugyanis számomra, hogy Csűry Bálint egyik szép terve, az általa megindított és bizonyos részeredményeket már az ő életében is elért „cíviszótár” lényegében fiaskóval végződött. De talán nem volna még késő, ha nem is egy teljes cíviszótár, de legalább egy debreceni tájszótár összeállításához hozzálatni. Azt hiszem, ez lenne egyik legszebb és legméltóbb hozzájárulás Csűry Bálint emlékezetének ápolásához Debrecen részéről” (IMRE 1987: 140). Imre Samu is (és sokan mások), leginkább azonban Csűry Bálint örülne annak, hogy nemcsak a debreceni cívis szótár jelent meg KÁLNÁSI ÁRPÁD tollából (DCSz.), hanem elkészült a cívis lexikon is. Nem érheti tehát Debrecen immár szemrehányás. A debreceni tanszékre testálódott nehéz feladatot KÁLNÁSI ÁRPÁD egyedül végezte el. A Lexikon olyan négykötetes mű, amely komplex szemléleten alapulva Debrecen „város társadalmát egykor meghatározó parasztpolgári és kézműves réteg [a cívisek] életéhez kötődő témakörökkel foglalkozik a lexikon műfajának megfelelően szócikk formában” (1: 5). Azaz a debreceni cívisvilág nem csupán szókészletének meghatározott források alapján történő számbavétele, hanem főként néprajzát, de hely-, művelődés- és gazdaságtörténeti vonatkozásait is figyelembe vevő leírása. A nyelvészeti indíttatás és szempont mellett fokozatosan tért nyert a néprajzi-művelődés- és helytörténeti nézőpont, s a komplexszé váló fokozatos építkezés így torkollott szintézisbe, a Lexikon megírásába.

A szóban forgó Lexikon új műfaj a magyar regionális lexikográfiában (1: 7). A szerző szavaival: a „cívissváros hagyományainak szócikkbe foglalt »tezaurusak«”(1: 10).

Lexikon készítésének az ötlete csak akkor formálódott kutatási feladattá KÁLNÁSI-ban, amikor a szerzőnek a cívissvilág iránti érdeklődését, elkötelezettségét jelző három kötete megjelent. Sorrendben 1999: Cíviss beszélgetések Debrecenből (KÁLNÁSI 1999), 2005: Debreceni cíviss szótár (DCSz.), 2008: Debreceni cíviss szólások és közmondások (KÁLNÁSI 2008). Mindhárom elsődlegesen nyelvészeti irányultságú, a legfontosabb, leginkább fajsúlyos azonban a Szótár. KÁLNÁSI jól érzékelt, hogy (a CSÜRYTől is követett Wörter und Sachen szellemében) végzendő cíviss nyelvi-néprajzi-hely- és művelődéstörténeti komplex leírás jelentené az igazi szintézist, s hogy ezt megvalósítani nem szótár, hanem lexikon formájában célszerű. Mindhárom korábbi kötet forrása volt a Lexikonnak – a szükségesnek ítélt bővítésekkel és kihagyásokkal a címszavak tekintetében is. A szótárbeli címszavak egy része megszűnt, összevonódott másokkal, a **fogastartó** a Szótárban terjedelmesebb, mint a Lexikonban (a példamondat jelenti a különbséget). A Lexikonban több a címszó (elsősorban a „tartalmi” címszavak miatt: erre l. 1: 7). A vegyes (nyelvi és néprajzi) szócikkek esetében a néprajzi rész többnyire többszöröse, nem ritkán sokszorososa a nyelvinek (l. pl. *bicska, bocskor, bor, bot, dinnye, disznó, disznóölés, egér, ész, fal, fej, feleség, férj, debreceni pipa*). A néprajzi, művelődés-, hely- és gazdaságtörténeti szempont is fontos volt a szerző koncepciójában, terjedelmileg pedig – a dolog természetéből következően – a nyelvészeti részt messze felülmúló lett. Például: az *abrak* címszó a Szótárban 2 sort, a Lexikonban 37-et kapott, *aratás* címszó csak a Lexikonban van, az *asszony* a Lexikonban dupla annyi helyet kapott, az *alma* a Szótárban 8 sorra, a Lexikonban több mint két és fél oldalra rüg. Rengeteg frazéma is helyet kapott (a *bolond* szócikkében például majdnem két oldalt tesznek ki).

A kismesterségek tárgykör-monográfiákban való leírása szívügye volt Csürynek. Természetes éppen ezért, hogy „a debreceni paraszti gazdálkodás, fogatolás, teherszállítás, különböző kismesterségek (fazekas, gubacsapó, kádár, kerékgyártó, kőműves, könyvkötő, szíjgyártó, csipkeverés, erdészet, kosárfonás, mézeskalács-készítés, méhészet, pipakészítés, szűrhimzés, vadászat stb., népi élet: vákáncsosok, cíviss konyha, kenyérsütés, lakodalom, ünnepek, szórakozási alkalmak, betegségek, halálokok stb.)” (DCSz. 12–13) szavai is bekerültek KÁLNÁSI-nak nemcsak a Szótárába, de a Lexikonba is, melynek kitűnő, részletes utalórendszere jól segíti az olvasót az eligazodásban. „Legfontosabbnak a szakmai (kismesterségbeli) szókincsre utalást tekintettem, hiszen a lexikon ilyen jellegű szavakat (fogalmakat, fogalomköröket) tartalmaz a legnagyobb számban” (1: 7–8) – olvassuk. Jól tette a szerző, mert az említett foglalkozások szakszavainak a világában senki sem tudna eligazodni.

A források: az ÚMTsz. köteteinek (az addig nem publikált 5. kötet nélkül) debreceni szavait gyűjtötte a szerző, s az első három kötet minden egyes szóban forgó szavát felolvasva adatközlőjének (Kati néni)nek). Adatközlője a példamondatokat a maga cíviss ejtésmódjában elismételte, s újakat, gyakran jobbakat mondott az általa ismert szavakhoz. Az ÚMTsz. később megjelent 4. kötetéből Kati néni betegeskedése miatt már csak a debreceni, hortobágyi stb. adatokra összpontosított a szerző. A személyes találkozások is ritkultak a betegeskedés miatt (hasonló tapasztalata hány dialektológusnak is bőven van), s maradt a telefonos gyűjtés. Az ÚMTsz. 5. kötetének idevonható anyagát már a 2010-ben elhunyt informátor nélkül dolgozta fel. CSÜRY Szamosháti szótárának címszavait felolvasva legjobb adatközlője előtt, aki közölte, mit ismer közülük, s ezek cíviss kiejtésben hogyan hangzanak.

Az ÚMTsz. adatai 1890 és 1960, a tárgykör-monográfiák anyaga 1870 és 1948 közöttiek (DCSz. 12), ezek kiegészültek magyar szakos egyetemi hallgatók dolgozatainak adataival (57 db) és az ÉKsz. régies minősítésű, cívisektől is használt szavaival.

A cívis világ tudvalevőleg már megszűnt: „a kegyelemdőfést az 1949 után következő fordulat adta meg. A földművelésből (is) élő emberek földjeit, tanyáit, jószágait, felszereléseit elvették, a tanyák jó részét el is tüntették a föld színéről. Sokan közülük pedig mint ún. kulákok vagy iparosok, kereskedők üldözöttekké váltak” (DCSz. 9). Ennek következtében pedig a cívis szókészlet és hagyományok ma már a múlthoz kötődnek, s ha élnek, az emlékezet szintjén élnek. A Lexikon időkerete: „elsősorban a múlt évszázad első fele, tágabban értelmezve: azon évtizedek, amelyekről idős adatközlőimnek közvetlen vagy közvetett (szülők, nagyszülőktől rájuk hagyományozott) emlékei voltak” (1: 6). Tehát a közölt cívis szavak nagy része emlékezeti szónak, ily módon a Lexikon leletmentésnek, azaz egy elmúlt világ szókészlete és hagyományvilága dokumentálásának tekintendő.

A gyűjtést, értékmentést és a feldolgozást nem szabad összekeverni – írja KÁLNÁSI (1: 18). Ezzel egy a dialektológiában különösen is fontos kérdést érint. Az 1838-as Tájszótár (Tsz.) esetében például nem beszélhetünk a mai értelemben vett lexikográfiai szereltségről. Ehhez képest a SZINNYEI-féle MTsz. nagy előrelépés volt a „nyersanyag”-ból a „félkész áru”-vá válás folyamatában. A mai tájszótárak egy része már több oldalú nyelvészeti elemzésre alkalmas „félkész áru”, ezzel pedig – mivel többletértéket hordoz – használhatóbb, értékesebb elődeinél.

A szócikkeknek két fő típusát különíti el a szerző: a nyelvtani és a fogalmi szócikkeket (1: 7). Az utóbbiak jelentik a nagy újdonságot a szerző 2005-ös, egykötetes Debreceni cívis szótárához képest. A szócikkek között vannak a köznyelvvel megegyező szavak, vannak alakilag és jelentésükben (is) eltérők, s vannak a köznyelvben nem ismertek is. Ami a nyelvtani szócikkeket illeti, ezekben a szerző a regionális szótárak gyakorlatát követte: köznyelvi vagy köznyelviesített címszó, a debreceni cívis ejtőmód, a szófaj, a jelentés(ek), a stílusminősítések és gyakran példamondatok, amelyek egyúttal néprajzi magyarázatoknak is, sőt elsősorban annak tekinthetők. Nincs következetesen jelölve, a szavak társadalmi érvénye (általános használatú, archaizmus vagy neologizmus; megokolását l. DCSz. 18). A nyelvész olvasó örülne persze, ha jelölve volna az is, hogy tájszó-e a címszóul írt szó, s milyen tájszótípusba tartozik, ha tájszó. Tudjuk azonban, hogy ez a tájszótárakban ugyan elvileg kötelező ma már, de egy lexikonban nem. A köznyelvhez való viszony tehát nem volt minősítési szempont, csupán a címszavak alakításában. A fogalmi szócikkekre néhány példa: *cívis hagyomány* – *cívis maradiság*, *Csokonai Vitéz Mihály*, *Csűry Bálint utca*, *Debrecen gazdasága és társadalma*, *Debreceni Református Kollégium*, *Dél-magyarországi Közművelődési Egyesület*, *diákvisélet* a *Kollégiumban*, *Érmellék*, *hortobágyi helynevek és helynévtípusok*.

Azt ellenőrizni nem tudom, hogy a cívis szóalakok megfelelnek-e a nyelvi valóságnak, illetve hogy a néprajzi leírások tartalmilag helyesek-e. Lehetőség csak a felhasznált írásos adatok forrásának a megtekintésére és a hangfelvételek meghallgatására volna. De bizonyosak lehetünk abban, hogy a szerzőnek részben az életkörülményeiből is következő tájékozottsága, valamint lelkiismeretes szakmai eljárása biztosíték arra, hogy az általa közölt szavak megfelelnek az adekvátság követelményének. Ha a gyűjtéssel kapcsolatban részletes tájékoztatást kíván az Olvasó, jól teszi, ha a cívis szótár bevezető fejezetét (is) elolvassa, amely 15 oldalas a Lexikon bevezetőjének 10 oldalához képest.

A négykötetes opus a civis szókészletnek és hagyományoknak lexikográfiai, illetve lexikonos leírása. Másként fogalmazva korábbi gyűjtésű, publikált formában hozzáférhető források és a debreceni civisvilág utolsó kompetens beszélőitől mint adatközlőktől gyűjtött és KÁLNÁSI által részben ellenőrzött hiteles adatok tömegének megbízható és szakmailag hiteles dokumentálása. Értékmentő opus, amely Debrecen múltja tanulmányozásának mindig kikerülhetetlen forrása lesz. A mű nagyobb részét a néprajzi-művelődéstörténeti, történeti adatok, fejezetek, leírások adják, ezzel pedig a szintézis joggal tart igényt széles olvasókör érdeklődésére. A források és adatok filológiai kezelése, pontossága, a kitűnő utalási rendszer fontos jellemzője a munkának, egyszersmind jó hír az olvasóknak. Számos rajz (háromszáznál is több) segíti az olvasókat a régi eszközök stb. megismerésében. Ezeket a rajzokat és a lexikon borítóját „belső munkatárs”-ként a szerző felesége készítette.

KÁLNÁSI ÁRPÁD, a debreceni tudományegyetem ny. nyelvésztanára a civis lexikon megalkotásával beteljesítette, sőt túlteljesítette CSÜRY BÁLINTnak az álmát. Az, hogy a kötetek a Debreceni Értéktár Könyvek sorozatában jelentek meg, s hogy kiadásukat Debrecen városának Közgyűlése, a Tiszántúli Református Egyházkerület, valamint a Déri Múzeum is támogatta, megnyugtató jele a szűkebb pátria kötelességtudatának, s ebből következő tudománypártolásának. Remélem, a hivatalos szervek elősegítik azt, hogy eljusson a Lexikon Debrecen iskoláiba, könyvtáraiba, kirakataiba, nemkülönben az érdeklődők kezébe. S remélem azt is, hogy a civis város a szerzőt magát is érdemének – hogy ne mondjam: negyedszázados „szolgálatának” – megfelelően meg is jutalmazza. Hiszen a debreceni civis világ Kálnásinak köszönhető, lexikon formájú megörökítése tényével (a három korábbi civis kötet és a mostani lexikonos négy) ez magyarázatra sem szorulna (az ellenkezője annál inkább).

Aki belelapoz a négy terjedelmes kötetbe, s szótár vagy lexikon készítésében valaha is részt vett, jól tudja, hogy a rengeteg adat, információ meghatározott lexikai elvek szerinti leírásában, a múltra vonatkozó tudnivalók tömegének a dokumentálásában rengeteg szellemi munka és időbeli ráfordítás fekszik. Ehhez fogható lexikonokat – KÁLNÁSIÉ összeszítve 1 720 oldalt tesz ki – jó ideje már kutatócsoportok hoznak létre. A szerzőt elismerésünk, gratulációnk és köszönetünk illeti!

Hivatkozott irodalom

- DCSz. = KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Debreceni civis szótár*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 83. DE Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen, 2005.
- IMRE SAMU 1987. XX. századi tájnyelvi szótáraink. *Magyar Nyelv* 83: 132–140.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1999. *Civis beszélgetések Debrecenből*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 74. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 2008. *Debreceni civis szólások és közmondások*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.
- Tsz. = *Magyar tájszótár*. A Magyar Tudós Társaság, Buda, 1838.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

KISS JENŐ
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem